

Luc DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving, 1830-1914*, Leuven, KUL, 1984, promotor : L. Wils.

De krachtlijnen van dit proefschrift zullen we op chronologische wijze weergeven. Aanhoudend komen daarbij de binnen- en buitenlandse politiek, sterke persoonlijkheden en de spanning tussen stad en platteland aan bod.

In een eerste fase tot ca. 1866 maakten koning en legerleiding zich hoofdzakelijk bezorgd over het effectief, en zij vroegen zich af hoe sterk het leger wel moest zijn om aanvankelijk de Nederlanders en later de Fransen het hoofd te bieden. In de jaren dertig planden zij een leger op oorlogsvoet van 110.000 man dat een derde van het staatsbudget opsloopte. Daarna vergenoegden zij zich met zo'n 80.000 man en een dalend relatief belang van het defensiebudget. Ondertussen waren geestelijkheid en bevolking ongerust over de ontkerstenende en vervreemdende invloed van de krijgsmacht, en de verschrikkelijke ziekten die er heersten. Het systeem van loting, plaatsvervanging en nummervervisseling zelf werd weinig betwist, en steeds meer ouders — tot 35% in de jaren zestig — kochten een vervanger voor hun zoon. Vervanging was dus geen voorrecht voor "rijken" alleen. De militiewetgeving paste volkomen in een burgerlijk-liberale maatschappij, waarin principieel juridische gelijkheid heerste. Maar een correctie door geld was niet uitgesloten. Wegens de beperkte financiële middelen van de Staat, het analfabetisme en de nog ontoereikende communicatiemiddelen, speelden de lokale overheden een belangrijke rol bij de militieoperaties. De revolutie van 1830 had op het gebied van het rekruteringsmechanisme geen breuk met het verleden veroorzaakt.

Toen de koningsgezinde en zeker in haar leiding militaristische Katholieke Partij in 1857 in de oppositie belandde, ontstond al vlug een alliantie met die andere antigouvernementele kracht : de Meeting. Die laatste ging langzaam in de Katholieke Partij op en introduceerde er een hevig antimilitarisme. De Katholieke Partij, die vooral aanhang had in het noorden van het land, bood daarvoor een gunstige voedingsbodem. De ongodsdienstigheid van de krijgsmacht en het ruwe contact met het Frans, dat de Vlamingen een minderwaardigheidsgevoel bezorgde, versterkten aldoor de afkeer voor het leger. Aan de overzijde werden daardoor geleidelijk de banden aangehaald tussen het officierenkorps en het doctrinair liberalisme.

Een tweede fase in de discussie werd ingeleid door de overwinningen die in 1866 en 1870 werden behaald door het Pruisische leger, samengesteld op basis van de veralgemeende dienstplicht, tegen het Oostenrijkse en vooral het Franse lotelingenleger. Deze duidelijke

lijke overwinningen veroorzaakten een schok. Het gevolg was dat het systeem van loting en vervanging nu vooral om militair-technische redenen werd betwist. De meeste landen spiegelde zich aan het Pruisische voorbeeld om hun krijgsmacht te reorganiseren. België was echter aan de strijd ontsnapt en dat had het geloof in de waarde van de neutraliteit alleen maar versterkt. Anderen daarentegen vreesden dat België, al was het nu ontkomen aan het streven van Napoleon III naar "eenmaking van de taalgebieden volgens natuurlijke grenzen", bedreigd zou worden door de nieuwe grootmacht Duitsland. Om het leger te versterken werd de klasse opgedreven en twee wetten beperkten de omvang van de vervanging. Ze viel terug op een derde van wat ze in de jaren zestig vertegenwoordigd had. Daarenboven zorgde staatsinterventie voor het afzwakken van de meest aanstootgevende effecten van die mensenhandel. Door de oprichting van universitaire compagnies hoopten de militairen vanaf de jaren tachtig de weerstand tegen de persoonlijke dienstplicht af te zwakken. Een ogenblik werd ook omtrent de krijgsmacht de strijd tussen katholieken en antiklerikalen openlijk uitgevochten, toen de liberalen in 1883 — nadat ze reeds vroeger de vrijstelling van de religieuzen teniet hadden gedaan — ook de ontheffing van de seculiere clerici afschaften. De katholieken maakten dit ongedaan zodra ze weer aan de macht waren, maar op de situatie van de regulieren kwamen ze slechts veel later terug. Die houding kaderde in hun streefdoel om te regeren met instemming van ten minste een deel van de oppositie. De vorst wierp zich trouwens herhaaldelijk op tot beschermheer van de oppositie.

Een derde fase vond zijn aanvang in de hevige sociale onlusten in 1886 die andermaal een schok veroorzaakten. Een ogenblik leek het alsof de burgerij, om zich te beveiligen, bereid was haar kinderen naar het leger te sturen. Maar zodra de eerste schrik voorbij was, verzette de Katholieke Partij, vooral dan de vertegenwoordiging van de Vlaamse landbouwbevolking zich tegen die verregaande maatregel. Wel werd het effectief oorlogsvoet opgevoerd tot 130.000 man. In 1887 stond de politieke wereld op zijn kop door het wetsvoorstel d'Oultremont, dat een principiële uitspraak voor de persoonlijke dienstplicht inhield. Tegen de achtergrond van toenemende internationale spanningen werd de stemming over dit wetsvoorstel een krachtmeting tussen de regering, geschraagd door de stedelijke bourgeoisie en het platteland, gesteund door de Antwerpenaars. De interne oppositie haalde haar slag thuis. De steun van het episcopaat was daarbij erg belangrijk geweest. Binnen de eigen Katholieke Partij echter, in de linkervleugel van de Liberale Partij en vooral in de nieuwe Belgische Werklieden Partij, was er een steeds luider worden-

de vraag naar meer sociale gelijkheid. Er werd meer en meer een verband gelegd tussen algemeen stemrecht, leerplicht en algemene legerdienst. Een aantal socialisten droomde zelfs van de *nation armée* om de oorlog in een door arbeiders beheerste maatschappij uiteindelijk uit de wereld te helpen. Een romantische herinnering aan het Jacobijnse verleden was niet vreemd aan die theorie.

De eigenlijke machtsstrijd voltrok zich nu evenwel in de Katholieke Partij zelf. Liberalen en socialisten waren niet meer dan drukingsgroepen en het meervoudig kiesrecht, voor het eerst toegepast in 1894, versterkte nog die toestand. De meeste katholieken, de bisschoppen vooraan, waren beducht voor een instelling, de krijgsmacht die zij niet controleerden. De rechtervleugel van de partij, geleid door Woeste, zag de plaatsvervanging zelfs niet als een sociaal onrecht aan en sommigen gingen zover te beweren dat het een vorm van sociale zekerheid was voor een aantal armen. Maar andere partijleden weerlegden dat en wezen bovendien op de morele plicht om het land te verdedigen. Daarenboven was er een kleine militaristische fractie, waarvan de Leuvense hoogleraar Thonissen, de meest uitgesproken spreekbuis was : hij ijverde aanhoudend voor een beveiliging van de neutraliteit.

Ondertussen ageerden de militairen. Ze werden daarbij gesteund door de koning. Maar tegen het einde van de eeuw had de vorst voor zijn Kongopolitiek behoefte aan katholieke steun en daarvoor offerde hij o.a. gedeeltelijk de defensie op. Het gevolg was dat de Katholieke Partij bijna volledig zelfstandig over de militiewetgeving kon beslissen, zonder veel rekening te moeten houden met oppositie van het liberale en militaire milieu.

In een vierde fase, naar het einde van de 19de eeuw, onderkennen we vooral de invloed van de Antwerpse Meeting en de kleine burgerij, twee belangrijke componenten van de Katholieke Partij, die vooral in Vlaanderen nu nog sterker stond, omdat tussen 1894 en 1899 het meervoudig algemeen stemrecht gekoppeld was aan het meerderheidsstelsel. De Meeting en de kleine burgerij bekwamen in 1902 wat ze sinds lang verlangden : een aanzet tot een vrijwilligersleger. Het kan verwondering wekken dat die fractie van kleine burgers haar slag nog thuishaalde nadat de evenredige vertegenwoordiging was ingevoerd. Maar de regering was nog grotendeels dezelfde als die van vóór 1899. De christen-democraten konden inderdaad niet onmiddellijk hun groter aantal in macht omzetten. Maar het gebrek aan vrijwilligers, de snel verslechterende internationale toestand en de groeiende macht van de christen-democraten lieten een korte levensduur voor de nieuwe wet voorspellen. Was ze geen stap terug in de tijd ? De buurlanden gingen immers alsmaar verder met een massalere in-

schakeling van het hele volk in de defensie. Wel had ook België op papier zijn effectief oorlogsvoet tot 180.000 man opgedreven, maar zijn oorlogsbudget was ondertussen onder de 10% van het staatsbudget gezakt.

In de beginjaren van de 20ste eeuw, een vijfde fase in ons chronologisch overzicht, zetten katholieke arbeidersorganisaties, hun mandatarissen onder druk om het grote onrecht van loting en plaatsvervangning uit de wereld te helpen. Na een beweging voor het opdrijven van het effectief ging de regering in 1909 over tot de invoering van de persoonlijke dienstplicht voor één zoon per gezin. Ze werd daarbij in de eerste plaats gesteund door de eigen democratische vleugel. Maar ook de reformistische socialistische partij verleende haar steun evenals de liberalen, die het echter gedeeltelijk uit opportunistische deden. Walen, en Brusselaars nóg meer, waren over de partijgrenzen heen, overwegend voor het regeringsontwerp. Nochtans was het een typisch politiek en zelfs naar de onderscheiden streken toe gericht compromis. De loting, die vooral in Vlaanderen gehaat werd, verdween definitief, terwijl de in de ogen van Walen en vooral Brusselaars onrechtvaardige plaatsvervangning eindelijk afgeschaft werd. Om financiële redenen werd het effectief op vredesvoet echter zeer laag gehouden, en de weerslag van de grotere klasse werd getemperd door een verkorting van de dienstplicht. De vrijstelling van de geestelijkheid vooral in vreedstijd werd algemeen aanvaard. De nieuwe wet vormde de triomf van de laatste emancipatiegolf binnen de Katholieke Partij, de christelijke arbeidersbeweging. Maar de internationale toestand werd zo onheilspellend dat zelfs de meest conservatieven in de Katholieke Partij in 1913 voor de veralgemeende dienstplicht stemden, ook al omdat ze vreesden voor een nieuwe gelegenheidscoalitie. Het effectief op oorlogsvoet zou tegen 1926 340.000 man sterk zijn : dit zou bijna het dubbele van het effectief van 1902 betekenen. Het politiek doorzicht van de Broqueville was hier van erg groot belang geweest. Zowel in 1909 als in 1913 speelde de nieuwe aartsbisschop Mercier een zeer belangrijke rol bij het tot stand komen van de wetten. Anders dan zijn Vlaamse voorgangers, die uit hun plattelandsverleden vooroordelen tegen het leger meebrachten, was deze prelaat voorstander van een aanwezigheidspolitiek. Bovendien vond hij dat het door katholieken geregeerd land tot het uiterste verdedigd moest worden. Wie kon dat beter dan de moreel gezonde, katholieke burgerlijke jeugd ? Vermits rechts sinds een kwart eeuw regeerde, deden de vrijstellingen van de geestelijkheid ook helemaal geen problemen rijzen.

In 1913 hadden de doctrinair-liberalen met de regering meegestemd. Het beeld van een verdeelde Katholieke Partij werd door de

historiografie dik in de verf gezet. Het tijdelijk schisma onder de liberalen in de 19de eeuw is wel bekend, maar dat hun tegenstellingen na 1900 bleven voortduren in een aantal domeinen, o.a. het militaire, komt nauwelijks tot uiting in de geschiedschrijving. Het bleef nochtans niet bij intern redetwisten, het uitte zich ook in het stemgedrag. In politiek vlak verwoordden de doctrinairers het best de aspiraties van de militaire elite, maar voor de financiële implicaties schrokken zij terug. De socialistische wilden de regering niet steunen, nu ze in ruil voor hun deelname het enkelvoudig kiesrecht niet konden verkrijgen. Hun inzet tijdens de Eerste Wereldoorlog zou dat voor elkaar brengen.

In een laatste punt behandelen we een aantal problemen die zich voor de krijgsmacht in België, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog stelden. Gedurende de hele 19de eeuw twijfelde de militaire overheid tussen regionale rekrutering, een praktisch systeem dat o.a. snelle mobilisatie mogelijk maakte, en nationale rekrutering, die ze aanzag als cement voor de tweetalige Staat. Koning en leger weerstonden aan de katholieke Vlaamse en socialistische Waalse druk om eenheden samen te stellen op taalkundige of territoriaal-taalkundige basis. Maar toch werd een zekere geografische werving herhaaldelijk toegepast. Aan de Vlaamse taalgrievens werd vooral aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog enigszins tegemoet gekomen om zo o.a. de Vlaamse stemmen voor de veralgemeende dienstplicht te winnen.

De forten rond Antwerpen, die aanvankelijk bedoeld waren om de soevereiniteit veilig te stellen, hadden een sfeer geschapen van "terugtrekken en wachten op de uitslag van het conflict". Die mentaliteit en de geringe inspanning op het gebied van het effectief overtuigden de burens ervan dat België zich niet zou verdedigen aan de grenzen. Het was dan ook een verrassing toen dat in augustus 1914 wel gebeurde. De schender van de neutraliteit vond een nationaal leger tegenover zich. Inderdaad het Belgisch leger in augustus 1914 was voor ruim 59% uit Vlamingen en voor 41% uit Walen samengesteld. Deze cijfers lagen dicht bij de numerieke taalverhoudingen in het gehele land. Er waren ca. twee procent Vlamingen meer in het leger dan de numerieke verhouding tussen de twee gemeenschappen volgens de telling van 1910 liet vermoeden.

De late inspanning inzake effectief, encadrering en de talrijke forten, die nochtans hopen geld gekost hadden, faalde dus als afschrikking. Het beeld dat de wereld zich van het nijvere, ongewapende industrielandje had gevormd, kon in enkele maanden niet uitgewist worden. In 1870 had België een vrij groot en goed bewapend leger, en iedereen geloofde in zijn defensiebereidheid. In 1914

bleken die voorwaarden echter te ontbreken. Daarenboven was Groot-Brittannië niet langer een scheidsrechter, maar een bondgenoot van Frankrijk.

(L. DE VOS)